

VEZÉRKULTUSZ ÉS HÁBORÚS PROPAGANDA

Turbucz Dávid

turbucz.david@btk.mta.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2019.3.17

Absztrakt

A két világháború közötti politikai rendszerek feltűnően közös elemei közé tartoztak a vezérkultuszok. Ezek a kultuszok demokratikus, autoriter és totalitárius rendszerekben is megjelentek és léteztek. Emiatt e politikai kultuszok típusai értelemszerűen eltértek egymástól. A legismertebb vezérkultuszok közé Hitler, Mussolini és Sztálin kultuszai sorolhatók, de kialakult ilyen kultusz Horthy Miklós, Magyarország 1920 és 1944 közötti kormányzójának személye körül is. A második világháború időszakában ezek a politikai jelenségek összekapcsolódtak a háborús propagandával. Ez azt jelenti, hogy ezek a politikai kultuszok hozzájárultak a háborús propaganda legfontosabb funkcióihoz, így például a háború igazolásához és az ellenségképéshez. A legfontosabb korabeli vezérkultuszok rövid áttekintése után ez a tanulmány a Horthy-kultusz és a háborús propaganda közötti kapcsolatot elemzi.

Kulcsszavak

vezérkultusz, karizma, háborús propaganda, háború igazolása, ellenségkép

LEADER CULT AND WAR PROPAGANDA

Dávid Turbucz

Abstract

Leader cults were strikingly common elements of interwar European political regimes. These cults emerged and existed in democratic, authoritarian and totalitarian regimes alike. Accordingly, the types of political cults differed from each other. Among the well-known leader cults were the cult of Hitler, Mussolini and Stalin, but a certain type of leader cult was also built up around the person of Miklós Horthy, the Regent of Hungary 1920–1944. During the Second World War, political cults became significant parts of the war propaganda. It means that these political cults contributed to the most important functions of war propaganda, such as the justification of war, and the construction of the enemy image. After a short overview of the most important leader cults of that time, this article analyzes the connection between the Horthy cult and the war propaganda.

Keywords

leader cult, charisma, war propaganda, justification of war, image of the enemy

VEZÉRKULTUSZ ÉS HÁBORÚS PROPAGANDA¹

Turbucz Dávid

A két világháború közötti időszakban és a második világháború éveiben Európa-szerte elterjedt volt a vezérkultusz jelensége. Ezek között – értelemszerűen – a legismertebb kultuszok Hitler (Kershaw 2003), Mussolini (Falasca-Zamponi 2004) és Sztálin (Plamper 2012) személyéhez köthetők, de vezérkultusz létezett Horthy Miklós személye körül is (Turbucz 2015), ahogyan más akkori politikai és katonai vezetők körül is kialakult ilyen politikai jelenség (lásd például Goltz 2009, Hein 2002, Petrakis 2006).

Elméleti keretek

A kultusz valakinek vagy valaminek az egyoldalú, túlzó és kritikátlan tisztelete (Dávidházi 1989: 5, 8–15). A vezérkultusz ennek megfelelően egy politikai vagy katonai vezető túlzó, kritikátlan tisztelete, amelynek lényege, a kultusz fő üzenete az, hogy kizárólag a vezér vezetésével küzdhető le az adott válsághelyzet, kizárólag a vezér vezetésével juthat el az adott politikai közösség a 'szebb jövő' állapotába. A kultuszépítés eredményeként jön létre a vezérkép, amelynek elemei külön-külön és együttesen is a fentieket igyekeznek igazolni (Apor 2010, Rees 2004, Turbucz 2015: 26). A karizma, amit több kutatóhoz hasonlóan (lásd például Apor 2010: 38, Plamper 2004: 35, Iordachi 2004, Kallis 2006, Payne 2006, Pinto 2006) én is konstrukciónak tekintek, megítélésem szerint a vezérkép azon elemeivel azonosítható, amelyek a vezér rendkívüliségét hivatottak igazolni (Turbucz 2015: 28–29). A vezérkultuszok funkciója mindenekelőtt az, hogy pozitív jövőképet sugalljanak. Amennyiben a kultusz a vezér hatalomra jutása előtt alakul ki, akkor az országos politikai hatalom megszerzésének legitimálásában is szerepet játszik. Ezt a funkciót a vezérkultusz a rendszer stabilizálása, fenntartása céljával természetesen betölti az országos szintű hatalom megszerzését követően is, ahogyan mozgató, integráló és szocializáló funkciói is vannak egy vezérkultusznak (Turbucz 2015: 26).

Nemzetközi kitekintés

A vezérkultuszok a második világháború időszakában kivétel nélkül összekapcsolódtak a háborús propagandával. Ezek a politikai kultuszok összeolvadtak tehát a háborús propaganda egyes alkotóelemeivel, amelyek az első világháború óta érdemben nem változtak (Lasswell 1927),² így például az ellenségképzéssel és a háború igazolásával is (Fox 2007), a tengely-

¹ Ez a tanulmány a doktori (PhD) disszertációra épülő monográfiám vonatkozó fejezetére támaszkodik, annak rövidített, átdolgozott változata (Turbucz 2015).

² A háborús propaganda technikái természetesen változtak az ún. Nagy Háború óta, de a propaganda főbb funkciói, üzenetei nem.

hatalmak esetében az antibolsevizmussal és az antiszemizmussal. A vezérképbe beépültek a háborús propaganda fontosabb üzenetei. A rövid nemzetközi kitekintésben három vezérkultuszra utalnék: Hitler, Mussolini és Sztálin már említett kultuszára. A világháború időszakában mindhárman a hadúr, a hadvezér, a 'katonai lángész', a 'nagy győztes' pózában tetszelegtek a nyilvánosság előtt.³ Úgy mutatta be őket a propaganda, hogy ők a hadi események első számú irányítói. Hitler és Sztálin valóságos és szimbolikus szerepe volt ezen a téren jelentősebb, mivel Mussolini esetében ez inkább – mint közismert, katonai sikerek híján – csak szimbolikus volt (Falasca-Zamponi 2004, Ormos 2007). A második világháború első felében Hitler, majd egyre inkább Sztálin mondhatta el magáról, hogy sikeres hadvezér, amit mindkettejük esetében a propaganda is előszeretettel hangsúlyozott, természetesen jelentősen felnagyítva a tényleges szerepüket. A háborús propaganda – összekapcsolódva az adott vezérkultusszal – nem csak a hadúr, a hadvezér képét közvetítette, hanem az ellenség képét is, illetve hangsúlyt fektetett a háború igazolására is. A náci propaganda 1939 és 1941 között ugyanis minden hadművelet előtt kiemelte, hogy preventív jellegű hadmozdulatról, a Németország elleni agresszió megelőzéséről van szó. Az ellenség képe ehhez igazodott: eleinte a Németországot veszélyeztető nyugati hatalmak, 'plutokráciák', majd a 1941-ben a 'bolsevik veszedelem', pontosabban – a náci háborús propaganda szerint – a zsidóság által irányított 'bolsevizmus' került célkeresztbe (Kershaw 2003). A Sztálin-kultusz esetében a szovjet propaganda mindezt – értelemszerűen – ellenkező előjellel jelenítette meg: eszerint a 'fasiszta' agresszor elleni harcot, a honvédő háborút a 'bölcös' Sztálin irányítja, akit a háború második felében, a katonai győzelmek idején gyakran ábrázolt a *Pravda* katonai egyenruhában, kiűntetésekkel, annak érdekében, hogy összekapcsolják a nevét a győzelmekkel. A tengelyhatalmakat eközben kannibálként, disznóként és majomként ábrázolták a propagandisztikus szovjet karikatúrák (Plamper 2012).

A Horthy-kultusz története a második világháborúig

Az 1919 és 1944 közötti Horthy-kultusz 1938 és 1943 között, tehát a második világháború idején érte el a csúcspontját.⁴ A kormányzó személye körüli kultusz tehát a korszak egészének szimbolikus politikáját meghatározta, azonban ennek hangsúlyai, intenzitása változott. A kultusz története 1919 őszén kezdődött, amikor elsősorban a jobboldali radikálisok, a fajvédők kultuszépítő szerepe volt meghatározó. Az 1920-as évek közepén, a politikai konszolidáció megvalósulása után a kormányzó személye köré felépített kultusz állami szintre emelkedett, onnantól elsősorban az államfő személyéhez kötődő évfordulók alkalmából (például születés- [június 18.] és névnapok [december 6.] során) az egész államapparátus építette és ápolta, a hadsereggel, a történelmi egyházakkal és különféle társadalmi szervezetekkel együtt. A kultusz közéleti jelentősége az 1920-as évektől fokozatosan erősödött, így ezzel párhuzamosan lett egyre meghatározóbb a Horthy-kultusz legitimációs, rendszerstabilizációs funkciója. A Horthy-kép fő üzenete szerint kizárólag a nemzet vezéréként, a 'nemzet atyjaként', a nemzet 'megtestesítőjeként' beállított államfő vezetésével érhető el Trianon felülvizsgálata, a határok megváltoztatása, a területi revízió. A Horthy-korszak kormányai által elért politikai, gazdasági, kulturális stb. eredményeket kizárólag Horthy Miklósnak tulajdonították, így vált belőle 'nemzetmentő', 'országépítő', illetve 'országgyarapító', és mint erről a továbbiakban szó lesz,

³ 'Félidézőjelet' használok akkor, amikor a kultuszépítő kortársak által használt szavak, kifejezések szerepelnek a tanulmányban, de nem szó szerinti idézésre kerül sor.

⁴ A Horthy-kultusz történetéhez lásd az első jegyzetben hivatkozott könyvemet. Erre a későbbiekben már nem hivatkozom. Az ebben a tanulmányban olvasható megállapítások, adatok stb. bővebben megtalálhatók ebben a monográfiámban.

a második világháború időszakában is tőle várták a kultusz építői, hogy továbbra is 'bölcse', határozottan és magabiztosan vezesse a magyar nemzetet a 'szebb jövő' felé.

Tanulmányom megállapításai a korabeli – 1939 és 1944 közötti – sajtóra, mindenekelőtt eltérő politikai orientációjú – konzervatív (*8 Órai Újság*, *Magyarország*⁵, *Magyar Nemzet*, *Nemzeti Újság*), polgári liberális (*Pesti Hírlap*, *Újság*, *Esti Kurír*), szociáldemokrata (*Népszava*), radikális jobboldali (*Új Nemzedék*, *Új Magyarság*) és szélsőjobboldali (*Magyarság*, *Pesti Újság*) – napilapokra támaszkodnak, amelyeket tartalomelemzés keretében dolgoztam fel.⁶ 1939 és 1944 között az elemzett napilapokban körülbelül 1400 cikk jelent meg a kultusz-építés szempontjából releváns alkalmak során. Mivel a Horthy-kép lényegében homogén volt, így szinte mindegyik napilapban ugyanazon üzenetek jelentek meg. A kormányzati propaganda által hangsúlyozott állítások tehát nemcsak a kormányhoz kötődő, azt támogató napilapokban, hanem az ellenzékiekben is olvashatók voltak. A Horthy Miklós személyével kapcsolatos közbeszéd – mindezek miatt – meglehetősen homogén, az alkalmazott szókészlet igen behatárolt volt. (Az esetleges kivételeket külön fogom megemlíteni.)

A magyar államfő vezérkultusza – mint már említésre került – 1938 és 1943 között érte el a csúcspontját. Ez az 1938 és 1941 közötti revíziós sikerekkel, a (közelgő) háborúval, az európai hatalmi átrendeződéssel és a magyar szélsőjobboldali pártok, mozgalmak és eszmék erősödő befolyásával, a belpolitikai jobbratulódás folyamatával magyarázható (Olasz 2007, Romsics 2007: 17–18). A kultusz rendszerstabilizációs funkciója ezekben az években volt tehát a legmeghatározóbb. Horthy kultusza így a külső és a belső körülmények, a rendszer szempontjából negatív tendenciák ellensúlyozására volt hivatott: a fennálló hatalom egyfelől szimbolikus rendszer-stabilizátorként használta a kormányzó vezérkultuszát, törekedve arra, hogy pozitív jövőképet nyújtson a társadalomnak.

A következőkben annak bemutatására kerül sor, hogy a kormányzó kultuszára, így a vezérkép tartalmára, milyen hatással volt a második világháború, a háborús (antibolsevista) propaganda és az egyre durvuló antiszemita diskurzus. Ennek során az alábbi három időszakot különítem el egymástól: 1939–1941, amikor az országot a háborútól megóvni képes vezér képe volt domináns; 1941–1944, amikor a hadba lépést követően a Horthy-kultusz összeolvadt a háborús propagandával, végül 1944, a német megszállás időszaka.

Az 1939 és 1941 közötti időszak

Ebben az időszakban Horthy Miklóst a kormányzati propaganda olyan vezérként ábrázolta, aki az ország, a magyar nemzet kormányosaként képes Magyarországot megvédeni a katonai konfliktustól, amely egyre több európai országot érintett.

A Horthy-kép egyik leggyakoribb szimbóluma szerint a kormányzó az ország, a nemzet kormányosa volt. Eszerint Horthy Miklós a 'viharos tengeren', a 'sziklák' és 'örvények' ellenére határozottan és kötelességtudóan tesz eleget parancsnoki kötelmeinek, így vezetve a nemzet hajóját a 'szebb jövő' a 'csendes rév', a biztonságot nyújtó 'kikötő' felé. Az 1939. szeptember 1-e és 1941. június 26-a közé eső névnapjain (1939, 1940) és születésnapjain (1940, 1941) a vezérképnek ez az eleme – felfelé kerekítve – 70 alkalommal jelent meg az elemzett cikkekben, amelyek száma körülbelül 300 volt. Ez azt jelenti, hogy minden negyedik cikk

⁵ A *Magyarország* című kormánypárti lapnak reggeli és esti kiadása is volt.

⁶ A tanulmányban közölt idézetek kiválasztásának két fő szempontja volt: egyrészt az, hogy kifejező, a korszak nyelvhasználatát jól tükröző szöveg legyen, másrészt az, hogy az eddigi publikációimban lehetőleg ne legyen olvasható. Ennek és a vezérkép homogenitására vonatkozó megállapításom eredményeként a tanulmányomba nem került be minden elemzett napilapból idézet.

szerzője alkalmazta a vezérképnek ezt az elemét. A 'viharos tenger', a 'szikla', az 'örvény' és az ezekhez kapcsolódó szimbólumok elsősorban a jelent szimbolizálták, tehát a háborús körülményeket és az egyre romló kilátásokat. Ennek ellenére a pozitív üzenetek sem maradtak el: így a 'rend', a 'béke', a 'boldogság' és a 'nyugalom' szavak. Ezek azt jelezték, hogy a kormányzó képes megóvni Magyarországot a háborútól, a háborús részvételtől és mindentől, ami ezzel jár (pusztítás, halál, tragédia, veszteség stb.). Ezért fogalmazott úgy a liberális irányultságú *Újság* ismeretlen újságírója,⁷ hogy a kormányzótól „várja most is a nemzet, hogy a nemzet hajójával kikerülje a tájfunokat”. Majd – ennek az állításnak az alátámasztása céljából – hozzá is tette ehhez, hogy Horthy Miklós az elmúlt húsz esztendőben „a végtelen víz messzeségeit kémlelte, a végtelen magyar jövő perspektíváját. Ez a szem eddig nem csalódott. Éleslátása soha el nem hagyta”.⁸ Kiválóan példázza a propagandának ezt az üzenetét az 1939 novemberéből, Horthy Miklós budapesti bevonulásának huszadik évfordulóján publikált méltató vezércikkből származó idézet: „Magyarország nem visel háborút. Magyarország általános irigység tárgya: a béke boldog szigete, ahol az emberek, ma éppen olyan nyugodtan, félelem és izgalom nélkül járnak napi teendőik után, mint a háború előtti válságos hónapokban, vagy az évek óta húzódó feszültségsorozat megelőző békevilágban”.⁹ (Az idézetből ugyan nem, de a cikkből kiderül, hogy mindez a kormányzónak köszönhető.) Ez csupán egy példa, mivel számos hasonló idézhető lenne még.

1941. június 26-a, az ún. kassai incidens, Magyarország hadba lépése után Horthy Miklós, mint a nemzet és az ország kormányosának motívuma érdemben nem változott. A 'rév' és a 'kikötő' kifejezések akkortól kezdve már a háború utáni időszakot jelképezték, amely felé a kormányzó vezeti a magyarság hajóját, azonban Magyarországnak a 'béke' stb. szigetként történő beállítása értelemszerűen háttérbe szorult. A magyar állam ugyanis hadviselő országgá vált, így ez az értékelés már nem volt tartható. A megkerülhetetlen valóság és az elképzelt, ideálisnak beállított állapotok között egyre élesebb lett a kontraszt. A mindent leegyszerűsítve értelmező és ezt súlykoló propaganda tehát alkalmazkodott az ország negatív irányba megváltozott körülményeihez, de természetéből következően – mivel a háborús propagandától tárgyilagosság nem várható el – ez csak részleges volt. Ugyanis a magyar állam külpolitikai mozgásterének beszűkülését továbbra sem vették figyelembe a méltatások (Zeidler 2005).

A Legfelsőbb Hadúr itt összefoglalt képét a különféle politikai orientációjú napilapokban publikált cikkeken kívül katonadalok, Horthy-dalok, filmek, versek és egyéb kultuszépítési technikák is erősíthették. Azzal kapcsolatban, hogy a Horthy-kép a korszakban alapvetően homogén volt, jelezném, hogy a Legfelsőbb Hadúr képét elsősorban a különféle katonaujságok, katonai és hadi kérdésekkel foglalkozó sajtótermékek alkalmazták (például a *Tábori Újság* és a *Magyar Katonaujság*). Ez nem azt jelenti, hogy a politikai napilapokban a Legfelsőbb Hadúr képe nem jelent meg, mivel ez ott is előfordult, azonban az előfordulási arányokat illetően voltak eltérések.¹⁰ Nem a vezérkép tartalmát illetően voltak tehát eltérések, hanem a hangsúlyokat, az előfordulási arányokat illetően.

A hivatalos Horthy-kép tehát – jellegeből fakadóan – összességében pozitív jövőképet sugárzott 1939 és 1941 között, amely a vezérkultuszok egyik alapvető funkciója. A pozitív jövőkép közvetítése 1941 és 1944 között is megmaradt, de a propagandistáknak akkor már

⁷ A kutatásom során elemzett cikkek túlnyomó többségét ugyanis név nélkül jelentették meg a napilapok.

⁸ Szerző nélkül: A kormányzó születésnapja. *Újság*, 1940. június 18. 3.

⁹ Szerző nélkül: Horthy Miklós. *Pesti Hírlap*, 1939. november 16. 1.

¹⁰ Ahogyan a katonaujságok is alkalmazták a vezérkép többi elemét, csak a hangsúlyokat máshová tették.

sokkal nagyobb erőfeszítést kellett tenniük a negatív folyamatok ellensúlyozása. A hadba lépést megelőzően ez ugyanis nagyságrendekkel könnyebb volt. Ezt mutatja vezérkép azon elemének előfordulási aránya, amely szerint a 'szebb jövő' elválaszthatatlan Horthy Miklóstól, a magyarság vezérétől. 1939. szeptember 1-e és 1941. június 26-a között a kormányzó születésnapjain (1940, 1941) 71-szer, a névnapjain (1939, 1940) pedig 36-szor, összesen 107-szer fordult elő az elemzett cikkekben ez az üzenet. 1941. június 26-a és 1944. március 19-e között a vezérkép ezen elemének előfordulási gyakorisága a duplájára nőtt: Horthy születésnapjain (1942, 1943) 119-szer, míg a névnapjain (1941, 1942, 1943) 95-ször, a összesen pedig 214-szer volt olvasható az újságokban. Ezt az érdemi változást nem lehet azzal magyarázni, hogy az első és a második időszakban jelentősen eltérő volt a születés- és névnapok száma, ugyanis ez 4, illetve 5 volt, azaz lényegében megegyezett a számuk. Az eltérés oka – ezzel szemben – azzal magyarázható, hogy a propaganda alakítóinak a háborús helyzetet és következményeit, az ország egyre negatívabb kilátásait ellensúlyozniuk kellett. Ennek egyik, szimbolikus eszköze volt a Horthy-kép ezen elemének a gyakoribbá tétele.

Az 1941 és 1944 közötti időszak

A hadba lépés után a háborús propaganda részévé vált a kormányzó vezérkultusza. A Horthy-kép tartalma, például, a kormányos motívuma, változatlan maradt, a hadba lépés hatására ugyanis ez nem változott meg. Horthy Miklós 1941. június 26-a és 1944. március 19-e közötti születés- (1942, 1943) és névnapjain (1941, 1942, 1943) a vezérképnek ez az eleme 60-szor fordult elő az 550 elemzett cikkben. Ebből az következik, hogy ez az eleme a vezérképnek közel minden tizedik cikkbe került csak bele, tehát rikábban fordult elő, mint a kormányzó születés- és névnapjain 1939. szeptember 1-e és 1941. június 26-a között. Az államfőt az ország és a nemzet kormányosaként bemutató metafora előfordulási aránya tehát változott, de mindez nem járt együtt – érdemi – tartalmi módosulással.

Azt követően, hogy Magyarország is a hadviselő országok közé került, felerősödött a vezérkép antikommunista tartalma és az akkoriban megjelent cikkekben, az akkoriban elmondott beszédekben egyre gyakoribbá váltak a háborúra történő utalások. A Horthy-kép nyíltan antibolsevista tartalma a Horthy-korszak elején volt meghatározó, illetve a második világháború időszakában, elsősorban 1941 június vége után. Az 1920-as és az 1930-as évek nagyobb részében ez tehát nem vagy csak korlátozottan volt jellemző a Horthy Miklóst méltató cikkekre és beszédekre. Ez nem azt jelenti, hogy az 1920-as és az 1930-as években nem voltak utalások az első világháborús vereséget, összeomlást követő időszakra, így a Tanácsköztársaságra, de ezek általános, konkrétumot általában nem tartalmazó kijelentések voltak, például Magyarország 'keresztrefeszítéséről', de arról általában konkrétan már nem esett szó, hogy pontosan kik is feszítették keresztre a magyar államot.

Az 1941. június 26-a után megjelent cikkek – teljesen megalapozatlanul – azt hangsúlyozták, hogy Horthy Miklós 1919-ben fővezérként már legyőzte a bolsevizmust, így az ő személye a garancia arra, hogy ez nem lesz másképpen a jövőben, a most zajló háborúban sem. Fontos üzenet volt – ezzel összefüggésben – az is, hogy Magyarország, a magyar társadalom pontosan tudja, hogy milyen a bolsevizmus, az 1919-es bolsevik diktatúra tapasztalatai miatt. „A bolsevizmus terrorját, módszereit, kegyetlenkedéseit a magyar nép és Magyarország több mint két évtizeddel ezelőtt megismerte, elszenvedte és azóta egy pillanatra sem szűnt meg ez ellen harcolni. Ezekben az órákban emlékünke kell idéznünk a magyar ellenforradalmi megmozdulásokat, a szegedi eseményeket, a nemzeti hadsereg megszületését és kivirágzását és mindenekelőtt Horthy Miklósnak azt a felejtetetlen tettét, amellyel a romokban

heverő országban dicsőséges hadsereget tudott életre kelteni és a romok eltakarítása után az országot boldogabb idők felé vezette” – írta egy liberális napilap.¹¹

Mindebből – természetesen a propaganda keretei között – logikusan következett, hogy a háborús részvétel a magyar nemzet érdeke, mert ez az egyetlen módja, hogy a magyarság fennmaradjon. Ugyanis, érveltek az újságírók, ha a magyar állam nem vesz részt a Szovjetunió, a bolsevizmus elleni hadműveletben, akkor a szovjet hadsereg fog támadni, tehát előbb vagy utóbb úgyis sor kerül a katonai összecsapásra, így szerencsésebb – próbálták igazolni ezt az érvrendszert a propaganda alakítói –, ha Németország szövetségeseiként a magyar állam a támadók közé tartozik. Mindezt tehát a magyar állam szempontjából magyarították az újságírók, de szorosan kapcsolódott ehhez ennek a kérdésnek az európai szintű és nézőpontú értékelése is. Ugyanis ’keresztes háborúról’ és ’szent háborúról’ cikkeztek, amely a magyar államon kívül az európai keresztény kultúrát is megvédi az annak elpusztítására törekvő bolsevizmussal szemben. Mindez azt jelenti, hogy a keleti fronton zajló hadiesemények a preventív háború részét alkotják, így nem agresszióról, hanem védekezésről, a Szovjetunió által kiprovokált háborúról van tehát szó a propagandisták szerint (szovjet gépek bombázták szerintük ugyanis Kassa városát június 26-án). Magyarország katonai részvétele a háborúban így elkerülhetetlen – érveltek. Az alábbi táblázat azt összegzi, hogyan jellemezték a kortársak a szemben álló feleket, milyen ellentétpárokat használtak az újságírók 1941 és 1944 között. Ez – értelemszerűen – szorosan összefüggött a háború igazolásával is (Fox 2007: 136).

1. táblázat

A ’mi’ és az ’ők’ ábrázolása a korabeli sajtóban

a tengelyhatalmak	a Szovjetunió
’a jog’	’az erőszak’
’az igazság’	’a barbárság’
’a kereszténység’	’az istentelenség’
’az európai civilizáció’	’az embertelenség’
’az Új Európa’	’az ázsiai pestis’

1941. június 26-a után az itt összegzett megállapítások váltak tehát a Horthy-kép kontextusává, illetve, mint említettem, jelentősen felerősödött a vezérkép antikommunista tartalma. Az ’új Európára’ vonatkozó utalások mindenekelőtt a szélsőjobb oldali napilapokban voltak olvashatók, ritkábban a kormánypárti sajtóban. A hivatalos Horthy-kép antibolsevista tartalma meglehetősen hamar elterjedt: megtalálható volt a napi- és a hetilapokban, a kormányzóról szóló újabb életrajzokban, az iskolai tankönyvekben, katonadalokban, filmekben, ahogyan a misék és az istentiszteletek részeként a prédikációk, vagy a különféle ünnepi beszédek is utaltak erre. A Horthy-kultusz ápolására 1941 nyarától kezdődően már a keleti fronton is sor került. A pozitív jövőkép – a negatív irányú tendenciákat ellensúlyozandó – sem maradt el. A kormányzó hetvennegyedik születésnapján a *Pesti Hírlap*ban ez volt olvasható: „A nemzet egyeteme tudja és érzi, mit köszönhet ez években Kormányzójának. Tudja és érzi, hogy Horthy Miklós csillagának a magyarság egén különös szerepe és jelentősége van. S ebben az évben talán még bensőségebb áhítattal fohászkodik az Egek Urához, hogy őrizze meg számunkra azt az embert, akinek küldetése, hogy kivezesse a nemzetet a háború fergetegéből

¹¹ Szerző nélkül: Hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között. *Újság*, 1941. június 28. 1.

a méltányos béke és az alkotó munka időszakának békésebb tájai felé”.¹² Egy évvel később, szintén az államfő születésnapján, mindezt a következő rövid kijelentés fejezte ki: „Tudjuk, hogy hajónk egyszer révbe ér”.¹³

Annak ellenére, hogy az első zsidótörvény hatályba lépését (1938) követően az antiszemita diskurzus fokozatosan eldurvult, a Horthy-képet ez lényegében érintetlenül hagyta. Az antiszemitizmus így nem vált a Horthy-kép meghatározó elemévé. A kormányzót méltató 1938 és 1944 közötti közel másfélezer elemzett cikkben ugyanis kb. csak 40 alkalommal fordultak elő antiszemita kijelentések. Ezek az antiszemita állítások elsősorban a szélsőjobb-oldali, kisebb részben a kormánypárti sajtóban voltak olvashatók. A baloldali és polgári liberális lapok mentesek voltak a zsidóellenes hangvételtől. A kultusz építésében releváns szövegekben a bűnbakképzés, az ellenségképzés tehát nem kapcsolódott össze érdemben a magyar zsidóság elleni propagandával.

A Horthy-kép kiegészítő üzeneteként az állampolgároktól elvárt magatartásformák is jóval hangsúlyosabbá váltak, így különösképpen a kötelességteljesítés és az önfeláldozás. Horthy István kormányzóhelyettes halálát követően ezen a téren is a kormányzói család volt a követendő példa. „Ma mindenkinek kötelességei vannak – érvelt a kormányzóhelyettes halálát követően egy újságíró – és e kötelességek tartalma, szankciója és hajtóereje nagyobb, mint valaha. Ma a kötelesség azt jelenti, hogy úgy kell végeznem élet-hivatásomat, annak kisebb és nagyobb funkcióit egyaránt, mintha csak attól függne az ország sorsa, fajtánk üdve és a nemzet jövője. [...] Vállalni annak előzményeit és következményeit, körülményeit és veszélyeit, életre szóló ítéletét, vagy halálra való fenyegetését. [...] Az áldozatok ideje most elérkezett és ezért az életet is csak azok fogják maguknak és nemzetüknek megtartani, akik az áldozatra készen állottak”.¹⁴ A propaganda tehát azt az üzenetet hangsúlyozta, hogyha a kormányzói család, ahogyan akkoriban nevezték, a nemzet ’első családja’ is eleget tesz a kötelességének, például a kormányzó feláldozta a fiát a magyar nemzetért, érveltek a kor propagandistái, akkor ez minden magyar családtól is elvárható.

1944: a német megszállás időszaka

Horthy Miklós, mint közismert, nem mondott le Magyarországot német megszállását követően. Továbbra is a hivatalában maradt, így a személye körül lassan huszonöt éve létező vezérkultusz sem szűnt meg. Miután a kormányzó nem mondott le, a vezérkultusza továbbra is eleget tett az ország háborús erőfeszítéseit igazoló funkciójának, továbbra is a már a német igényeket korlátozások nélkül kiszolgáló háborús propaganda része maradt. A Horthy-kép anti-bolsevista és antiszemita elemei megerősödtek, még hangsúlyosabbá váltak. Az 1939 és 1944 közötti kormányzót méltató, magasztaló újságcikkekben található antiszemita üzenetek közel fele – nyilvánvalóan a magyar zsidóság elleni újabb intézkedésekkel, például a gettósításukkal és deportálásukkal összhangban – ebben a szűkebb időszakban jelent meg a kormánypárti és szélsőjobboldali lapok hasábjain.¹⁵ A propagandisztikus értékelések szerint a kormányzó volt továbbra is a bolsevizmus elleni küzdelem vezére és – mivel ezen interpretáció értelmében egyszer már legyőzte a bolsevizmust – a győzelem garanciája magyar részről. „Tudjuk – érvelt egy újságíró –, hogy [...] új küzdelmekre és új győzelmekre vezet minket”.¹⁶ Majd ugyan-

¹² Szerző nélkül: Ünnepnep. *Pesti Hírlap*, 1942. június 18. 1.

¹³ Szerző nélkül: Isten áldd meg. *8 Órai Újság*, 1943. június 17. 1.

¹⁴ Szerző nélkül: Horthy István a magyar kötelesség hősi halottja. *Új Nemzedék*, 1942. augusztus 21. 1.

¹⁵ 1944. március 19-e után a kormánypárti és a szélsőjobboldali sajtó lényegében már azonos volt.

¹⁶ Szerző nélkül: Hadparancs. *Magyarság*, 1944. április 16. 1.

ezt hangsúlyozta Sztójay Döme miniszterelnök is a parlamenti bemutatkozó beszédében: „Kövessük őt a cselekvés, a küzdelem és a bizakodás útján hűséggel és odaadással, abban a biztos tudatban, hogy amint negyedszázados országglása alatt újjáépítette a forradalmakban és Trianonban összeomlott nemzetet, az elkövetkező időkön is épségben, baj nélkül fog átvezetni bennünket. A hagyományos magyar hűség és a vezére iránt érzett ősi magyar tisztelet jegyében sorakozzék a nemzet az ő fennkölt személye mögé s kövesse bizalommal az általa ki-nevezett magyar kormány útmutatásait”.¹⁷

Összegzés

A háborús időszak jól látható módon nem hagyta érintetlenül az ország első emberének imázsát. Az 1919 ősze óta létező és a korszak utolsó éveiben – a nemzetközi körülmények eredményeként is – csúcspontra jutó Horthy-kultusz a háborús propaganda részévé vált, szerepet kapott a háborús részvétel igazolásában és az ellenségképben is, így meghatározók lettek az antibolsevista kijelentések a Horthy Miklós rendkívüliségét igazolni szándékozó szövegekben. Számos példa található azzal összefüggésben is, hogy pontosan mit is várt el a háborús viszonyok közepette a magyar állam az állampolgároktól. Mindezekből következett még az is, hogy a Horthy-kultusz hozzájárult az erőszak legitimálásához. Annak ellenére, hogy a vezérkultuszokra – a rítusaik miatt – jellemző az állandó ismétlődés, tehát bizonyos értelemben statikusak, idővel mégis változnak, változhatnak. Különösen akkor, ha hosszú ideig léteznek, mert ennek során különféle hatások érhetik, amelyekre a kultusz építői reagálnak. Így történt 1938–1944 között Magyarországon is. Azonban a második világháború időszakában végbe ment változások ellenére a Horthy-kultusz továbbra is arra volt hivatott, hogy pozitív jövőképet nyújtson és választ adjon arra a kérdésre, hogyan juthat ki a magyar nemzet abból a helyzetből, amelybe belekerült. A kormányzó vezérkultuszának fő funkciója tehát nem módosult. A kultuszépítők válasza erre a kérdésre ez volt: Horthy Miklós vezetésével a magyarságnak nincs oka félni az aktuális és a jövőbeli helyzettől, a kormányzó ugyanis mindenre meg fogja találni a megoldást. Mivel a Horthy-kép meglehetősen homogén volt, így ez a lényegi üzenet az eltérő politikai orientációjú napilapok mindegyikében megjelent, emiatt tartalmi eltérés nem mutatható ki közöttük. Esetlegesen az előfordulási arányokat illetően voltak különbségek, de ez sem függött össze az adott napilapok politikai elkötelezettségével. Mindez azt jelenti, hogy 1939 és 1944 között a meglehetősen heterogén politikai orientációjú médiafogyasztók közösségéhez Magyarországon lényegében – a tanulmányban említett néhány példa kivételével – ugyanaz a vezérkép jutott el.

¹⁷ A kormány bemutatkozott a képviselőházban. *Reggeli Magyarország*, 1944. május 25. 3.

IRODALOM

- Apor Balázs (2010) Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and Recent Debates. In: Anssi Halmesvirta (2010 ed.) *Cultic Revelations: Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena*. Jyväskylä – Pécs. 37–62.
- Dávidházi Péter (1989) „Isten másodszülettte”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat.
- Falasca-Zamponi, Simonetta (1997) *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*. Berkeley – Los Angeles – Oxford, University of California Press,
- Fox, Jo (2007) *Film propaganda in Britain and Nazi Germany. World War II Cinema*. Oxford – New York, Berg.
- Goltz, Anna von der (2009) *Hindenburg. Power, Myth, and the Rise of the Nazis*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghr082>
- Hein, Heidi (2002) *Der Piłsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Marburg, Verlag Herder-Institut.
- Iordachi, Constantin (2004) Charisma, Religion, and Ideology: Romania's Interwar Legion of the Archangel Micheal. In: Lampe, John – Mazower, Mark (2004eds.) *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest – New York, CEU Press. 19–53.
- Kallis, Aristotle A. (2006) *Fascism, 'Charisma' and 'Charismatisation': Weber's model of 'Charismatic Domination' and Interwar European Fascism*. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2006/1. 25–43. <https://doi.org/10.1080/14690760500503185>
- Kershaw, Ian (2003) *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Budapest, Kortina Kiadó.
- Lasswell, Harold D. (1927) *Propaganda Technique in the World War I*. London – New York, Trubner & Co. – Knopf.
- Olasz Lajos (2007) *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ormos Mária (2007) Benito Mussolini. A kultuszépítő. *Rubicon*, 2007/9. 4–15.
- Payne, Stanley G. (2006) Franco, the Spanish Falange and the Institutionalisation of Mission. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2006/2. 191–201. <https://doi.org/10.1080/14690760600642206>
- Petrakis, Marina (2006) *The Metaxas Myth. Dictatorship and Propaganda in Greece*. London – New York, Tauris Academic Studies.
- Pinto, Antonio Costa (2006) 'Chaos' and 'Order': Preto, Salazar and Charismatic Appeal in Inter-war Portugal. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2006/2. 203–214. <https://doi.org/10.1080/14690760600642222>
- Plamper, Jan (2004) Introduction: Modern Personality Cults. In: Heller, Klaus – Plamper, Jan (2004eds.) *Personality Cults in Stalinism – Personenkulte in Stalinismus*. Göttingen, V&R unipress, 13–41.
- Plamper, Jan (2012) *The Stalin Cult. A study in the alchemy of power*. New Haven – London, Yale University Press.

- Rees, E. Alfron (2004) Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions. In: Apor Balázs et al. (2004eds.) *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. London, Palgrave Macmillan. 3–26. <https://doi.org/10.1057/9780230518216>
- Romsics Ignác (2007) Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 2007/10. 3–32.
- Turbucz Dávid (2015) *A Horthy-kultusz 1919–1944*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet.
- Zeidler Miklós (2005) Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In: Romsics Ignác (2005szerk.) *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris Kiadó. 162–205.